

174142

HZ. MUHAMMED
VE
EVRENSEL MESAJI
SEMPOZYUMU
20-22 NİSAN 2007

Yayına Hazırlayan
Doç. Dr. Mahfuz Söylemez

Türkiye Elyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	174142
Tas. No:	297.92 HAZ.M

İslâmî İlimler Dergisi Yayınları: 2

İslâmî İlimler Dergisi Yayınları
Dizgi Kapak: İslâmî İlimler Dergisi
Baskı, kapak baskı, cilt: Özkan Matbaacılık
Birinci Basım: Aralık 2007

ISBN: 978-975-98073-3-7

İslâmî İlimler Dergisi Yayınları
Yeniyol Mahallesi 1.Gazi Sok. No:9/2 ÇORUM
Web: islamilimlerdergisi.com
Tlf: 0 364 224 81 18
e-posta: islami_ilimlerdergisi@yahoo.com

Her yazının dil ve bilimsel sorumluluğu yazarına aittir.

TOPLUMSAL HAYAT BAĞLAMINDA ÇALIŞMA HAYATINI OLUMSUZ YÖNDE ETKİLEYEN DİNİ BAZI SÖYLEMLERİN HADİSLER AÇISINDAN ANALİZİ

Saffet SANCAKLI*

Giriş

Günümüz İslâm dünyasının, dünya ülkeleri/milletleri arasında istenilen, arzu edilen, olması gereken bir yerde ve konumda olmadığı herkesçe kabul edilen bir gerçektir. İslam dünyasının bu hale gelişinin nedenini “İslâm terakkiye manidir” şeklindeki bir anlayışa dayanarak dine bağlamanın ve bunu savunmanın doğru olmadığını, ancak İslam'a mal edilen bazı yanlış dini telakkilerin ve söylemlerin bu konuda olumsuz etki yaptığını söylemek mümkündür. Bu tür söylemlerin ortaya çıkışında zayıf ve mevzu hadislerin rolünün oldukça fazla olduğu kanaatindeyiz. Bu tür söylemler, çalışma hayatına yönelik olarak aktif bir zihniyeti kaldırarak yerine pasif bir zihniyetin oluşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla İslâm'ın ilk dönemlerinde var olan aktif ve dinamik dünya anlayışı/görüşü yozlaşarak köreltilmiştir.

Hız. Peygamber'in anlayışıyla bağdaşmayan ve toplumsal hayat bağlamında çalışma hayatını olumsuz yönde etkileyen bu tür aykırı söylemlerden kurtulmadıkça İslam dünyasının ilerlemesi, gelişmesi ve zenginleşmesi olağan değildir. Yeryüzünde hak ve adaletin sağlanması belli bir oranda güç ve kuvvete sahip olunmasına bağlıdır. Hız. Peygamber, sahih hadislerinde çalışmayı, ilerlemeyi, güçlü olmayı ve dünyaya hakim olmayı öngörmektedir. Çalışmayan kişinin hem bu dünyada, hem de öte dünyada kaybedeceği, dolayısıyla çalışmanın dini bir vecibe olduğu, çalışmamaktan kaynaklanan olumsuz durumlardan mesul olunacağı bilinci ve bilgisi İslam'ın bize yansıyan gerçek yüzüdür.

Bugünkü İslam dünyasının dünya konjonktürü içerisindeki durumuna baktığımızda içler acısı durumuyla karşılaştığımızı ve bu durumun her inanan kişiyi yürekten yaraladığını müşahade etmekteyiz. İslam dünyasının bu duruma gelişinin kökeninde (geri kalışının altında) dini bazı söylemlerin/görüşlerin olumsuz yönde etkili olup olmadığı sorusuna bilimsel manada bir cevap bulmak durumundayız. Allah ve Rasulü'nün bu dünyada Müslümanlardan nasıl bir dünya oluşturmalarını veya nasıl bir hayat yaşandığında bundan memnun kalacaklarını tesbit etmek de önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal hayatımızın ileri ve gelişmiş olması, çalışma hayatının

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi. ssancakli@inonu.edu.tr

normal seyirinde gitmesine bağlıdır. Toplumda yer etmiş olan bazı aykırı söylemler bu normal seyri engellemektedir. Örneğin kadın aleyhtarlığı, dünyanın kötülenmesi, fakirliğin fazileti gibi dinle de irtibatlandırılan bazı söylemler bu kapsamda değerlendirilerek kritiğe tabi tutulmalıdır.

I- Çalışmanın Önemi

Kültür ve medeniyetlerin tesisi ancak çalışılarak alın teri ile mümkündür. Çalışma, insanın mükellef tutulduğu onurlu ve kutsal bir eylemdir. İnanan bir kişinin, manevi hayatı için çalışması gerektiği gibi, dünya hayatı için de çalışması dini yönden bir zorunluluktur. Bu iki yönlü zorunluluğu yerine getirmeyen milletler, maddi ve manevi sefalet içerisinde kalmaya, bağımsızlıklarını kaybetmeye mahkûmdurlar. Üretmek, kazanmak, mülk ve servet sahibi olmak, neticede paylaşmak, Hz. Peygamber'in öngördüğü erdemli ve onurlu insanların eylemlerinden sayılmaktadır. Çalışmayı ibadet olarak telakki eden Hz. Peygamber, mensuplarının sefalet içerisinde yaşamalarını hiçbir şekilde onaylamaz.

Nitekim Yüce Allah, yeryüzünde olan her şeyi bizlere bahsettiğini¹, orayı imar etmemizi ve yeryüzünü salih kullarına vâris kıldığını ifade etmiştir.² Dolayısıyla Allah'ın salih kullarına vâris kıldığı yeryüzü, sâlihlerin tembelliği yüzünden bozguncuların eline geçtiği takdirde tembel ve ihmalkâr davrananların hepsi bundan sorumludur. Kaynağını naslardan alan "Sâlihlerin tembelliği fâsukların hâkimiyetini hazırlar." vecizesi uyarıcı mahiyette güzel bir sözdür. Şu âyetler de çalışmayı öngörür: "İnsan için çalıştığının karşılığundan başka bir şey yoktur."³ "Dünyadan da nasibini unutmama"⁴

İslâm'da çalışan ve kazanan, yani üreten insan, Allah'ın sevgili kuludur.⁵ Dolayısıyla İslâm dini, çalışmayı, ameli emretmekte, tembelliği ve ataleti ise reddetmektedir.⁶ Hac, zekat, kurban, fitır sadakası, diğer sadakalar, hayırhasenât işlerinin tamamı maddiyatla yerine getirilebilen ve sevâbi çok olan ibâdetlerdir. Zengin olmadan bir kişinin bu ibadetleri yerine getirmesi ve vaad edilen sevaplara nâil olması mümkün değildir. "En temiz kazanç hangisidir?" sorusuna Hz. Peygamber, "Kişinin kendi elinin emeği bir de dürüst ticaretin kazancı olduğunu" söylemiştir.⁷ Başka hadislerinde de o, şöyle buyurur: "Kuvvetli mü'min, zayıf mü'minden daha hayırlı ve daha sevimlidir"⁸ "Üstteki el (veren el), alttaki elden (alan el) daha hayırlıdır."⁹ "İnsanın yiyip içtiklerinin en helal (ve

1 Bakara, 2/29. Ayrıca bk., Bakara, 2/22; Nahl, 16/12; Yûnus, 10/67.

2 Enbiya, 21/105.

3 Necm, 53/39-41.

4 Kasas, 28/77.

5 Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hükmü*, TDVY., Ank., 1995, sh., 187.

6 İzmirli İsmail Hakkı, *İslâm Dini ve Tabii Din*, sadeleştiren: Osman Karadeniz, İİFVY., İzmir, 1998, sh., 59.

7 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 141.

8 Müslim, Kader, 34; İbn Mâce, Mukaddime, 10.

9 Buhârî, Zekat, 18; 50, Nafakât, 2; Müslim, Zekât, 94-97, 107, 124; Ebû Dâvûd, Zekat, 28, 39.

bereketli) olanı, çalışıp kazanarak elde ettiğidir."¹⁰ Çalışmaya teşvik bâbında Hz. Peygamber'in onlarca hadisi vardır. "Ancak ilki kişi gıpta edilmeye değer: Birisi, Allah'ın kendisine Kur'ân ihsan ettiği ve gece-gündüz onunla meşgul olan (onu okuyan, onunla amel eden) kimsedir. Diğeri de Allah'ın verdiği malı gece-gündüz (façirlere) infak eden kimsedir."¹¹ Hadiste malını infak eden övülmekte ve kendisinin örnek alınması gereği vurgulanmaktadır. "İyi bir mal, iyi bir insan için ne kadar güzeldir."¹² Mal ve servet, ancak meşrû olmayan yoldan kazanılır, meşrû olmayan yolda sarfedilirse ve kişiyi Allah yolundan ahıkoysa yerilir. Buradaki yerme mala ait olmayıp mal ve servet ile olumsuz ilişki içerisinde olanadır.¹³ Çünkü hadislerde çalışan, meşru yoldan kazanan takdir edilmektedir: "Muhakkak ki Allah, muttaki, zengin ve kendini gizleyen kultunu sever."¹⁴ "Hiçbir kimse elinin emeğinden daha hayırlı lokma yememiştir."¹⁵ "Servet bir müslüman için ne güzel arkadaştır. Yeter ki o servetinden fakire, yetime ve yolcuya vermiş olsun"¹⁶ "Fakirlik fitnesinin şerrinden Allah'a sığınırım."¹⁷ Bütün bu hadisler, bir gerçeği ifade ediyor ki, o da meşru olarak çalışmak herkes için bir vecibedir.

II- Dini Aykırı Bazı Söylemlerin Hadislerle Olan İlişkisi

Toplum hayatında yer etmiş olan dinle ilgili söylemlerin kökeninde dinî argümanların olması kadar tabii bir şey olamaz. Bu argümanlar ya âyet, ya da hadisler olmaktadır. Çalışarak, gayret sarf edilerek elde edilecek bir başarı yerine, kaderci bir anlayışla nasip, aktif ve dinamik dünya anlayışı terk edilerek kısmet, takdir, kader gibi kavramların arkasına sığınarak bir başarının beklenmesi/bir beklentinin içerisine girilmesi gerçek İslam'la bağdaşmamaktadır. Bu tür anlayış ve telakkiler neticede insanları zelil bir duruma düşürür. Bu tür anlayış ve söylemlerin oluşmasında ve yaygınlaşmasında -konu detaylı bir şekilde incelendiğinde- birçok nedenle karşılaşmak mümkündür. Ancak bu nedenler arasında zayıf ve mevzu hadislerin rolünün çok etkili olduğu kanaatindeyiz. Çünkü zayıf ve mevzu hadislerin medyadan kitap ve dergilere kadar kullanım alanı çok yaygındır.

Yusuf el-Kardâvî, İslâm ülkelerinde konuyla ilgili olarak müşâhede ettiği izlenimleri şöyle anlatır: "Birçok İslâm beldesinde bulunan mescitlerdeki hatip ve vâizlerin çoğunun âfeti, onların geceleyin odun toplayanlar gibi olmalarıdır. Onların düşüncesi, sahîh veya hasen bir senedi olmasa da, halkı

10 İbn Mâce, Ticârât, 1.

11 Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 20; Müslim, Salâtü'l-Misâfirin, 266.

12 Buhârî, Edebü'l-Müfred, (thk., Halid Abdurrahman), Beyrut, 1996, sh., 97.

13 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Sabredenler ve Şükredenler*, terc., Zeynelâbidin Tatlıhoğlu, İnsan Yay., 4. bsk., İst., 2001, sh., 274.

14 Müslim, Zühd, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 168, 177.

15 Buhârî, Buyû, 15

16 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 21

17 Ebü Dâvüd, Edeb, 101; Nesâî, İstiâze, 14, 16, Sehv, 90; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 57, 207.

harekete sevk edecek hadisleri almaktır. Öyle ki, nerede ise bulunduğum her cuma hutbesinde veya her vaaz dersinde zayıf hadislerden, hatta çok zayıflardan, bazen de uydurmalardan bir demet işitmişimdir.”¹⁸ Bizim camilerimizin hatip ve vaizlerinin durumu da bundan farklı değildir. Örneğin Ankara merkez vaizleri üzerinde yapılan bir anket çalışmasında mezkur vaizlerin vaazlarında kullandıkları hadislerin %16'nun mevzu olduğu tesbit edilmiştir.¹⁹ Vaizlerin sıkça istifade ettiği va'z edebiyatı içinde yer alan eserlerden dokuz tanesi tetkik edilmiş, bu dokuz kitapta geçen 4035 hadisin yarıya yakınının (%41) merdûd hadislerden oluştuğu tespit edilmiştir.²⁰ Mevzu hadislerin İslâm'a zarar vermediğini ve İslam'ın yanlış anlaşılmasında ve bazı aykırı söylemlerin ortaya çıkmasında etkili bir rol oynamadığını iddia etmek mümkün değildir.²¹ Yaşar Kandemir, mevzu hadislerin vermiş olduğu tahribata şöyle dikkat çekmektedir: “Uydurma hadislerin bir zararı da dini kabule mütemayil olanları veya gerçek İslâm'ı anlamayan câhil Müslümanları dinden soğutmuş olmasıdır. Bunun böyle olmasında hadisin sahihini mevzûundan ayıramayan ve din düşmanlarının çirkin uydurmalarını va'z kürsülerinde sermaye olarak kullanan câhil vâizlerin ve dikkatsiz müelliflerin büyük tesirleri olmuştur.”²² Dolayısıyla uydurma rivayetler bu derece yaygın bir şekilde kullanılınca bazı yanlış ve aykırı söylemlerin ortaya çıkması da kaçınılmaz olmaktadır.

“Din, iki cihân saâdeti demek olduğu cihetle İslâmiyetle zillet ve sefâletin uzlaşma kabul edemeyeceği muhakkaktır. Bizi dünya saadetinden mahrum bırakan, ilerlememize engel ve mani olan din değildir ve olamaz. Çünkü hakikî din ile izzet ve servet ikizdir. Hakikî din ile sefâlet ve zillet birleşemez. Din, Müslümanları dünya saâdetini de temin edecek yollara sevk ettiğiinden bittabi zillet ve meskenete çıkan yollar İslâm dini kapsamına dahil olamaz. Müslümanlar dini bu yolda anlamış oldukları müddetçe ilerlemişler, bu anlayışı unuttukları günden itibaren de gerilemeye yüz tutmuşlardır.”²³ İşte dinin özünde ve ruhunda olmayan aykırı söylemler, zihniyet değişikliğine sebebiyet vererek hayati ehemmiyet taşıyan birçok konuda olumsuzluklara yol açmıştır.

18 Yusuf el-Kardâvi, *Sünneti Anlamada Yöntem*, terc., Bünyamin Erul, Rey Yay., İst., 1991, sh., 69.

19 Recep Yılmaz, *Din Görevlülerinin Hadis Birikim Seviyeleri Üzerine Tecrübi Bir Araştırma* (yayınlanmamış yüksek lisans), AÜİF., Ank., 1994, sh., 66.

20 Mahmut Yeşil, *Va'z Edebiyatında Hadisler*, DVY., Ank., 2001, sh., 251-252. İmamlar üzerinde yapılan bir alan araştırmasında ise, imamların çoğunun bazı mevzu hadisleri sahih hadislerle, hatta âyetlerle karıştırdıkları görülmektedir. Bk., Mehmet Bilen, “Cami İmamlarının Hadis Bilgilerinin Mahiyeti Üzerine Tecrübi Bir Araştırma”, *İslamiyat*, IV, sayı: 1, Ank., 2001, sh., 80, 85-88.

21 Muhammed Tayyib Okıç, *Tefsir ve Hadis Usûlünün Bazı Meseleleri*, Nün Yay., İst., 1995, sh., 229.

22 Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler*, DİBY., Ank., 1975, sh., 191.

23 M. Şemseddin Günaltay, *Zulmetten Nura*, Furkan Basın Yayın, (Yayına haz., Musa Alak), İst., 1996, sh., 71.

III- Kadını Sosyal Hayattan Dışlayan, Kadın Aleyhtarlığı Söylemi

İslâm dünyasının geri kalmasının nedenleri arasında kadının eğitim-öğretim hakkına gereken önemin verilmemiş nedeni yer almaktadır. Kadının cahil bırakılması demek bir nevi toplumun geri bırakılması demektir. En başta okuma yazmayı yasaklayan mevzu hadisler olmak üzere kadının aleyhinde, onu sosyal hayatın dışına iten pek çok mevzu hadis vardır. Dolayısıyla bu çerçevede kadının aleyhinde oluşan bazı olumsuz söylemler, toplumun bir parçası olan kadının sosyal ve ekonomik aktivitelerini kısıtlamakta ve sınırlandırmakla kalmayıp, onu sosyal hayatın dışına itmektedir. Böylece insan nüfusunun yarısını teşkil eden kadınlardan toplum yeterince faydalanamamaktadır. Halbuki cehalete karşı savaş açmış olan İslâm dini, ilim tahsili konusunda erkek ve kadını müsâvî tutmuş ve aralarında herhangi bir cinsiyet ayırımı yapmamıştır. Bu uydurma rivayetler, hemen hemen bütün Müslüman toplumlarda yer etmiş ve sökülüp atılması neredeyse imkansız hale gelmiştir.

Ülkemizde okuma yazma ve üniversiteleşme oranlarının düştüğü, kitap, dergi, gazete basımının azlığı aşılamayan sorunlar arasında yer almaktadır. Bu açılardan dünya standartlarına göre çok aşağılarda olduğumuz bir gerçektir. Dolayısıyla fikir üretmemeye ve düşünceye değer vermeme olgusu beraberinde gelmekte ve bu da toplumu geri bırakan sebepler arasında yer almaktadır. Zikredilen bu durum en fazla kadınları olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda kadın aleyhtarlığı söyleminin oluşmasında ve zihniyet olarak yerleşmesinde zayıf ve mevzu hadislerin rolü oldukça büyüktür. "Kadını aşağılayan, uğursuz sayan, eksik bir varlık olduğunu ifade eden, onlara okuma-yazma öğretilmemesini telkin eden, onların siyasal haklarını ellerinden alan, eve hapseden, toplumsallaşmasını engelleyen, onu erkeğin âdeta kölesi gibi gören ve bu sebeple kocasının izni olmadan kendi malında bile tasarruf hakkını elinden alan hep gerçek dışı rivayetlerdir."²⁴ Bu uydurmalara dayalı olarak ortaya çıkan kadın aleyhtarı aykırı söylemler yok edilmedikçe toplumun düzlüğe çıkması imkânsızdır.

Kadınlara okuma-yazma öğretmeyi yasaklayan uydurmalar arasında "Kadınlar, evlerin lambalarıdır, fakat onlara okuma yazmayı öğretmeyiniz"²⁵, "Kadınlarınıza yazıyı öğretmeyiniz ve kadınlarınızı yüksek yerlerde (odalarda) oturtmayınız."²⁶ şeklinde nakledilen rivayetleri zikredebiliriz. Halbuki, bu rivayetler, başta Alâk sûresinin ilk âyetleri olmak üzere ilimle ilgili pek çok âyete, hatta sahih hadislere, İslâm'ın genel manadaki ilim anlayışına açık bir şekilde aykırıdır. Bu uydurmaların toplumu olumsuz yönde etkilemediğini ve kadının

24 Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitabiyat, Ank., 2002, sh., 380-381..

25 Aclûni, *Keşfu'l-Hağfâ ve Muzilü'l-İlbâs Ammâ İštehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, 3.bsk., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1933, II, 316.

26 İbnü'l-Cevzi, *Kitâbu'l-Meuwûât*, thk., A.Muhammed Osman, 2. bsk., Dâru'l-Fıkr, 1983, II, 268-269; Zehebi, *Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, Mısır, 1382, I, 419-420.

aleyhinde bir takım yanlış telakkilerin oluşmasında etkili olmadığını söylemek mümkün değildir.

Eğitim-öğretim hakkından mahrum bırakılan kadın birinci derecede sosyal hayattan dışlanmış olmaktadır. Kadın okuma-yazma öğrendiği takdirde fitne olacağını iddia edenler de olmuştur. Buna bazı gerekçeler aranarak örneğin, sevgilisine mektup yazar gerekçesiyle konunun doğruluğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu yanlış anlayışlar, pek çok kitaba girmiş, hatta bazı fetvalara kadar yansımıştır. Halbuki kadının okuma-yazma öğrenmesi, eğitim-öğretim görmesi onun için bir üstünlük, şeref ve onurdur. Bundan dolayı Hz. Peygamber *"İlim öğrenmek, her müslümana farzdır."*²⁷ buyurmuştur. Hz. Peygamber bunu sahabe kadınlarına özel olarak verdiği derslerle de uygulamalı bir şekilde göstermiştir.²⁸ İslam dünyasının geri kalmasının nedenleri arasında kadının eğitim-öğretim hakkına gereken önemin verilmemiş nedeni yer almaktadır. Kadının cahil bırakılması demek bir nevi toplumun geri bırakılması demektir. "Kadınla ilgili sahih rivayetleri genel bir değerlendirmeye tâbi tuttuğumuzda, kadınların prensip olarak erkekler gibi toplumsal hayata katılma imkanına sahip olduklarını görmekteyiz."²⁹

Mevzu hadisler, kadını eksik ve kusurlu görmüş, insan yerine koymamış, âdeta ikinci sınıf olduğunu vurgulamıştır: "*Nasıl ki, Allah Teâlâ kadınları geriye atmışsa, siz de onları öylece geriye atınız.*"³⁰ Halbuki Allah katında insan olması açısından kadın ve erkek ayrımı yapılmaz. Kur'an'da hitap kadın-erkek ayrımı yapılmadan her ikisine müşterektir.³¹ Allah katında üstünlüğün cinsiyetle bir ilişkisi söz konusu değildir. İnsanı yücelten onun sahip olduğu manevi değerlerdir. Kadını, insan yerine koymayan, görüş ve düşüncesine itibar edilmeyen bir varlık olarak telakki eden şu uydurmalar da dikkat çekicidir: "*Kadınlara danışın onlarla istişâre edin. Sonra da onlara muhâlefet edin.*"³² Halbuki kadınların ikinci planda kalmalarını onaylamayan Kur'an, konuya

27 İbn Mace, *Sünen*, Mukaddime, 17.

28 Kadınlarla ilgili geniş bilgi için şu çalışmalara bakılabilir. M. Tayip Okıç, *İslâmiyette Kadın Öğretimi*. D.İ.B.Y., Ank., 1984; Nusrettin Bolelli, *Kadınların Hadis İlmindeki Yeri*, MÜİFVY., İst., 1998; Rıza Savaş, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, Ravza Yay., İst., 1991; *Râşid Halîfeler Devrinde Kadın*, Ravza Yay., İst., 1996; Ali Osman Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarında Kadın*, Beyan Yay., İst., 2000; Hüseyin Hatemi, *İlâhî Hükmet'te Kadın*, İşaret Yay., İst., 1995; Hayrettin Karaman, *İslâm'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşr., İst., 1994; Hidayet Şevkathı Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitabiyat, Ank., 2000; Yunus Vehbi Yavuz, *Kur'an'da Kadın Hak ve Özgürlükler*, Bayrak Yay., İst., 1999; Zekeriyâ Güler, *40 Hadiste Kadın ve Aile*, Uysal Yay., 2004; İbrahim H.Karşlı, *Kur'an Yorumlarında Kadın*, Ragbet Yay., İst., 2003; İslami Araştırmalar (kadın özel sayısı), c. 10. sayı: 4. Ank., 1997.

29 Karşlı, *age.*, sh., 207.

30 Aliyyül-Kâri, *Esraru'l-Merfua*, thk., Muhammed b. Lütfi es-Sebbâğ, el-Mektebetül-İslâmiyye, Beyrut, 1986, sh., 111.

31 Bk., Âl-i İmrân, 3/195; Nahl, 16/97; Tevbe, 9/71; Mümtehine, 60/12; Ahzab, 33/35.

32 Aliyyül-Kâri, *Esraru'l-Merfua*, sh., 225; Sehâvi, *Mekâsidi'l-Hasene*, (thk., Muhammed Osman), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1994, sh., 297; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l-Ehâdis'ti'l-Mevzûa*, thk. Abdurrahman b.Yahya, Kahire, 1960, sh., 130; Aclûnî, *age.*, II, 3.

genel yaklaşarak "İşlerinde onlarla istişare et."³³ buyurarak kadın-erkek gibi herhangi bir ayırım yapmamıştır. Ancak uydurma rivayette "Sizden birisi istişare yapmadan bir iş yapmasın. Eğer istişare edecek hiçbir kimse bulamazsa bir kadınla istişare etsin ve onun dediğinin tersini yapsın. Çünkü onun dediğinin tersini yapmasında bereket vardır."³⁴ ifadeleri yer almaktadır. Osmanlı sadrazamına sormuşlar siz Rusya'yla nasıl geçinirsiniz? Ben onlara bazı meseleleri danışırım, fakat söylediklerinin tam tersini yaparım demiş. Tarih, Hz. Peygamber'i tashih eden, Hz Ömer'i camide susturan kadınlara şahittir.³⁵

"Kadına itaat pişmanlıktır."³⁶ "Erkekler, kadınlara itaat ettikleri zaman helak oldular."³⁷ Kadın karşıtı olan bu uydurmaların hepsinde kadının horlanması, aşağılanması, hakir görülmesi, kadının değersizliği kısaca kadın aleyhtarlığı söz konusudur. Çünkü bu uydurmalara göre kadın değersiz ve güvenilmeyen bir varlıktır: "Üç şeye güvenilmez: Dünya, sultan ve kadın."³⁸ Ayırıcılık yapan ve cinsiyete göre muamele yapılmasını öngören gerçek dışı rivayetler de söz konusudur: "Siz oğlan/erkek çocuklarını seviniz. Kız çocukları kendi kendilerini sevdirebilirler."³⁹ "Kadınlardan olmasaydı erkekler Cennet'e girecekti."⁴⁰ Burada da âdeta kadın ile erkek arasını açmak ve erkeği kadına düşman etme olgusu söz konusudur. Bir nevi kadın, potansiyel suçlu bir konumda erkeğin ibadet etmesine mani olmakta ve cennete girmesine ayak bağı olmaktadır. Buna göre kadın, erkek ile cennet arasında bir duvardır, engeldir. Halbuki Kur'an'da tam tersine "Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar birbirlerinin velileridir."⁴¹ şeklinde buyurulmaktadır. Kadını eve hapseden ve meşgul olması gereken işin yün eğirmek olduğu "...Mü'min erkeğin hayırlı meşguliyeti yüzücülüktür. Kadının hayırlı meşguliyeti ise kırmanla yün eğirmektir."⁴² şeklinde gelen uydurma bunu açıklamaktadır.

Kadınlara hareket manevraları öylesine kısıtlanmış ki, bir yerde eve hapsedilmişlerdir. Camiye dahi gidemezler, çünkü fitne sebebi olacakları düşünülmektedir. Halbuki Hz. Peygamber, kadınların camiye gitmelerinin engellenmesini açık bir dille istemişlerdir.⁴³ Uydurma hadislerin oluşturmuş olduğu yanlış dini söylemleri esas alan, İslam'ın kadına değer vermediği, onu aşağıladı-

33 Âl-i İmrân, 3/159.

34 Aliyyü'l-Kâri, *Esrârü'l-Merfûa*, sh., 226; Şevkânî, *age.*, sh., 130.

35 Mehmet Sait Hatipoğlu, "Hz. Peygamber'in Günümüze Mesajları", VI. Kutlu Doğum Sempozyumu, SDÜİF, Isparta, 2003, sh., 23.

36 İbnü'l-Cevzi, *age.*, II, 272-273; Aliyyü'l-Kâri, *Esrârü'l-Merfûa*, sh., 226; Şevkânî, *age.*, sh., 129; Schâvî, *age.*, sh., 297.

37 Aliyyü'l-Kâri, *Esrârü'l-Merfûa*, sh., 227.

38 Aclûnî, *age.*, I, 323; Şeybânî, Abdurrahman b. Ali, *Temyizü't-Tayyib mine'l-Habîs fimâ yedüru alâ Elsineti'n-Nâsi mine'l-Hadis*, 2. bsk., Beyrut, 1988, sh., 63.

39 Aclûnî, *age.*, I, 54.

40 Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdisi't-Zaife ve'l-Mevzûa*, Mektebetü'l-Maarif, Riyad, 1992, I, 140. Ayrıca bk., Şevkânî, *age.*, sh., 119.

41 Tevbe, 9/71.

42 İbnü'l-Cevzi, *age.*, II, 268; Zehebî, *age.*, I, 419.

43 Müslim, *Salât*, 134-135, 137-140.

ğ i iddiasıyla eleştiri mahiyetinde kitaplar yazılmakta ve İslâm dini bu zâviyeden kötülenmektedir. Buradaki en büyük hata, dinle alakalı olmayan bu tür söylemleri dine mal etmek ve bu söylemleri din zannetmektir.⁴⁴ İslâm dinini bu tür yanlış anlayış ve söylemlerden arındırmak ilim adamları üzerine bir vebidir.

IV- Dünya Hayatına Olumsuz Bakan Söylem

Çalışma hayatını olumsuz yönde etkileyen söylemler arasında dünya-âhîret dengesi bağlamında dünyaya değer verilmemesi, dünyanın sevilmemesi gerektiği gibi bazı anlayışlar sözkonusudur. Burada da zayıf ve mevzu hadislerin etkisi büyüktür. Halbuki "dünya mutluluğu ile âhîret mutluluğu birbirini nakzeden iki ayrı olgu değildir. Dolayısıyla âhîret mutluluğunu elde etmek için dünya nimetlerinden vazgeçmek gerekmez."⁴⁵ Bu nedenle, mal, servet ve genel anlamda insanın hizmetine sunulan dünya nimetleri karşısında takınılması gereken tavır ve bunlardan faydalanırken kabul edilmesi gereken temel ölçüyü belirlemek gerekmektedir.⁴⁶

Bazı âyet ve hadislerde dünyanın bazı yönlerden tenkid edildiği ve zemmedildiği bir gerçektir. Zemmedilen ve hafife alınan husus, dünyanın kozmik varlığı değil, burada sürdürülen ve âhîret kaygısı taşımayan hayat tarzıdır.⁴⁷ Konuyla ilgili âyet ve hadislerde tenkid edilen dünya, onun dış görünüşü ve nimetlerinden istifade ciheti olmayıp, ona karşı taşınan niyet ve tavidir. Başka bir ifade ile dünya ile kurulan ilişkidir. Mal-mülkle ilgilenmenin herhangi bir sakıncası yoktur. İç âlemimize hükmetmeye ve bizi esâreti altına almayı kalkmadıkça, dünyanın yiyecek, içecek vb. nimetlerinden istifade etmek yasak değildir. Hatta böyle bir yasaklık iddiasını Kur'an, ağır ve iğneleyici bir ifade ile reddeder.⁴⁸ Kur'an'da dünya nimetlerinden uzak kalınmaması ve bu nimetlerin terk edilmemesi konusunda şu âyetler dikkat çekicidir: "*De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim haram etti?*"⁴⁹ "*Ey iman edenler Allah'ın size helâl ettiği o temiz ve güzel şeyleri (kendinize) haram kılmayın. Normal sınırı aşmayın. Çünkü Allah sınırı aşanları sevmez.*"⁵⁰ Âyetlerde malı ve dünyayı amaç edinmek ve bu amaç uğruna dünyayı âhîrete tercih etmek kınanmakta; tam aksine insanı Allah'a götüren bir araç olarak görülen ve infak edilen mal ise övülmektedir.⁵¹ İslâm, bu dünya hayatını, şükürünün eda edilmesi gereken bir nimet, gözetilmesi gereken bir emanet, başkalarına

44 Bk., İlhan Arsel'in *Seriat ve Kadın*. İst., 1987, *Toplumsal Gerilüklerimiz Sorumluları: Din Adamları*. 2. bsk., 1995; Necla Arat, *Kadın Sorunu*. 2. bsk., İst., 1986.

45 Osman Güner, *Sünnet'ten Toplum*, Fecr Yay., Ank., 2006, sh., 205-206.

46 Şehmus Demir, "Kur'an Bütünlüğü İçinde İnsanın Servet ve Mal Karşısındaki Konumu", EKEV, yıl: 6, sayı: 10, Erzurum, 2002, sh., 146.

47 Alican Tahtı, *Zühd Açısından Hadislerde Dünya* (basılmamış doktora tezi), MÜİFSBE., İst., 1996, sh., 11; Süleyman Uludağ, "Dünya", DİA, İst., 1994, X, 22.

48 Ahmed Coşkun, "Kur'an-ı Kerim'in Dünya ve Âhîrete Bakışı", EÜİFD., sayı: 4, Kayseri, 1987, sh., 281.

49 A'raf, 7/32.

50 Mâide, 5/87.

51 Bk. Bakara, 2/177.

ulaştırılması gereken bir mesaj ve değerlendirilmesi gereken bir fırsat olarak görmektedir. İslâm, dünyayı kötüyü uğursuz sayan ve onu bütün kötülüklerin kaynağı olarak değerlendirip bir an önce yok edilmesi gereken bir yer olarak telakki etmez.⁵²

Hadislerde dünyanın yerilmesi insanların yaptıkları işlerden, dünyaya karşı takındıkları tutumlardan dolayıdır. Zira dünya, cennet veya cehenneme giden bir köprüdür. Birbirini tamamlayan unsurlardır. Dünyanın yerilmesi, kötülüklerin insanlara galip gelmesinden dolayıdır.⁵³ Bu da ancak insan eliyle gerçekleşmektedir. Allah, insanları mallarının ve çocuklarının kendi zikrinden alıkoymasından sakındırmıştır. Her kimi, malı ve çocukları Allah'ın zikrinden alıkoyarsa, işte o kimse, gerçekten zarar ve ziyandır.⁵⁴

Hıristiyanlıkta mal ve servet mutlak kötü olarak kabul edilmiştir. Bunu anlamak için elde mevcut İncil metnine göz atmak yeterli olacaktır. İncil'de insanın servet ve mala karşı oldukça mesafeli durması gerektiği ile ilgili birçok pasaj bulunmaktadır. Hıristiyanlığın kutsal kitabında "kötülüğün insanın servet ve malla olan olumsuz ilişkileri üzerine değil, mutlak anlamda servet ve mala atfedilmiş olmasıdır. Başka bir ifade ile insanın servet ve malla olan ilişkisi ne düzeyde olursa olsun yine de servet ve mal sahibi olmak kötü olarak kabul edilmiştir. İslâm dini, ise, fitrat dini olduğundan, insanda tabii olarak var olan mala karşı arzu içerisinde olma duygusunu ne köreltip yok etmeyi ve ne de ona mutlak hürriyeti tanımayı kabul etmiştir. Kur'an, iyilik ve kötülüğü mal ve servetin doğasında aramak yerine, bireyin servetle olan ilişkisi boyutunda ele alması gerektiği üzerinde durmaktadır.⁵⁵ Bir Hıristiyan olan müsteşrik M. G. Demombynes, konuyla ilgili şunları söyler: "İsa'nın vaazında öbür dünya için hazırlık, bu dünyanın nimetlerinden vazgeçmekle başlar. İslam'da ise kesinlikle böyle bir şey yoktur. İslam'a göre iyi bir şekilde kullanmak şartıyla hiçbir nimet kötü değildir."⁵⁶

Anlaşılabacağı üzere, eleştiri konusu yapılan, mal ve servetin kendisi değil, insanın ona karşı takındığı tavrın niteliğidir. Vurgulanmak istenen, ferdin mal ve servete hakim olup, mal ve servetin insana hakim olmaması gerektiği

52 Yusuf el-Kardavî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, terc., Özcan Hıdır, Ravza Yay., İst., 2001, sh., 300.

53 İbn Kayyim el-Cevziyye, *age.*, sh., 182. Cähiliye döneminin bedevi Arapları, maddeci ve kısa vadeli menfaatlerine düşküdü. Yani dünyaya karşı aşırı derecede bir bağılıkları söz konusuydu. Onları bu durumdan kurtarıp manevi değerlere yönelmek için dünyanın zemmedilip tenkit edildiğini söyleyenler vardır. Geniş bilgi için bk., Uludağ, "Dünya", DİA, X, 22.

54 İbn Kayyim el-Cevziyye, *age.*, sh., 183-184. Konuyla ilgili ayetler için bk. Münâfikün, 63/9; Nûr, 24/37.

55 Demir, *agm.*, sh., 148. Ayrıca bk., Muhammed Yazıcı, "Dünya-Âhiret Kavramlarının Analizi". Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi, İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dah VII. *Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyonu Toplantısı ve Sempozyumu*, Çorum, 2002, sh., 42-43.

56 M. G. Demombynes, *Muhammed*, Paris, 1977, sh., 599-600, naklen: Mustafa Çağrıncı, "Nebevî Öğretimde İdeal Birey, Toplum ve Devlet". Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri, DÜY., Ank., 1998, sh., 63.

temasıdır. Kur'an'da mülkiyet çift boyutlu olarak ele alınır. Mutlak manada mülkiyet Allah'a aittir, insana ise mülkiyet izafi olarak atfedilir. Bu düalist anlayışla Kur'an, gerçek mülkiyet hakkının Allah'a ait olduğunu ve insana ikinci derecede bir mülkiyet hakkının tanındığını, dolayısıyla insanın sahip olduğu mal ve servetle büyüklük taslamaması, gururlanmaması gerektiği düşüncesini yerleştirerek bir denge kurmaya çalışmıştır. Bireyin, dinin kurmuş olduğu sistemle olan bağlarını zayıflatması veya koparması halinde, zenginlik ve servetin büyük bir felaket aracı haline gelmesi kaçınılmaz olur.⁵⁷

Pek çok tasavvuf kitabında dünya, mal ve servet zemmedilir, kötü gösterilir. Buradaki temel felsefe, "*Bütün kötülüklerin anası dünya sevgisidir.*" uydurmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla onlara göre dünya ve içindekiler kötüdür, çirkindir. Çünkü dünya ve içindeki şeyler, insanı Allah yolundan alıkoyar, azdırır ve saptırır. İstikamet üzere kalabilmek için dünya ve içindeki şeyleri sevmemek ve onlardan uzak kalmak gerekir. Bu uzaklaşmayı sağlamak için de dünya değişik varlıklara benzetilmiştir. Tasavvuf ehlinin bu görüşleri İslâm dininin evrensel kurallarıyla bağdaşmamaktadır. Yüce Allah, dünyayı ve içindekileri temiz ve güzel yaratmış ve her şeyi insanların hizmetine sunmuştur. Dünyayı yaşanmaz hale getiren veya çirkinleştiren kötü insanlardır. Dünyaya olumsuz bakılmasıyla ilgili olarak Gazzali'nin (ö.505/1111) "*İhyâ*" isimli eserinin dünya ile ilgili bölümüne bakılması yeterlidir. Bu eserde, "*zemmüd'd-dünya*" isimli bir bölümün yer aldığı malumdur. Burada Gazzâlî, dünyayı yeren ve öte-dünyacı bir din anlayışını hadis eksensli rivayetler ve İsrâiliyyatla temellendirme yoluna gitmiştir. Dünyayı yeren hadisler arasında zayıf ve mevzu olanlar da oldukça çoktur.⁵⁸ "*Dünya sevgisi helâke, düşmanlığı ise saâdete götürür.*" gibi ifadeler de rastlanmaktadır.⁵⁹

Dünyayı zemmeden ve ondan uzaklaşmayı öngören uydurma rivayetlerden bir kesit vermek istiyoruz: "*Dünyayı sevmek her kötülüğün başıdır.*" veya "*Dünya sevgisi tüm hataların başıdır.*"⁶⁰ "*Dünya bir leştir. Onu elde etmek isteyenler de köpeklerdir.*"⁶¹ "*Dünya, âhîret adamlarına haram, âhîret de dünya adamlarına haram, dünya ile âhîret ise Allah adamlarına haramdır.*"⁶² "*Dünyayı terk etmek sabır işi olup, Allah yolunda kılıç sallamaktan daha zordur. Dünyayı terkeden kimseye Allah mutlaka şehid sevabı kadar sevab verir.*"⁶³

57 Bk. Şura. 42/4. En'âm. 6/12. Bakara. 2/279. Nisa. 4/32.

58 Ramazan Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, Pınar Yay., İst., 2005, sh., 154-155.

59 Gazzali, *Kımyâ-yı Saâdet*, (terc., Faruk Meyan), Bedir Yay., İst., 1979, sh., 525.

60 Bk., Sağâni, Radiyüddin Ebu'l-Fedâil, *el-Mevzûât*, thk., M. Abdulkadir Ahmed, Kahire, 1991, sh., 96; Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfûa*, sh., 188; Suyûtî, *ed-Dürerü'l Münteşira fi'l-Ehâdisi'l-Müştehira*, thk. M. Abdülkadir Atâ, Kahire, 1987, sh., 191; Aclûnî, *age.*, I, 344-345; Derviş el-Hüt, *Esne'l-Metâlib fi Ehâdis-i Muhtelifeti'l-Merâtib*, (thk., Mahmûd el-Arnaûd), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, sh., 181; Elbânî, *age.*, III, 370.

61 Sağâni, *age.*, sh., 96; Aclûnî, *age.*, I, 409.

62 Elbânî, *age.*, I, 105.

63 Elbânî, *age.*, I, 408.

"Allah bu dünyayı, insanoğlundan çıkan pisliklere benzetmiştir."⁶⁴ "Dünyasını seven âhiretine zarar verir, âhiretini seven dünyasına zarar verir. Bâki olanı fâni olana tercih edin."⁶⁵ "Dünyadan sakının, çünkü o, Hârud ve Mârud'dan daha büyüleyicidir."⁶⁶ "Dünya ve âhiret birbirinin zıddıdır, birini razı edersen öteki öfkelenir."⁶⁷ "Dünya bir köprüdür, ondan geçiniz, onu onarıp mâmur hale getirmeyiniz."⁶⁸ "Selâmet uzlettedir."⁶⁹ "Allah dünyaya şöyle vahyetti: Bana hizmet edene hizmet et, sana hizmet edene sıkıntı çektir."⁷⁰ Hz. Peygamber ruhbanlığın dinde yerinin olmadığını belirtmiş ve kendisi bunu yaşayarak bizzat göstermiştir.⁷¹ İslâm'ın özüne aykırı olduğu âşık olan bu uydurmaların oluşturduğu bir anlayış, Müslüman bireyi dünya hayatından uzaklaştırıp zillet ve atalet içinde yaşamaya itmektedir. Bu anlayış, öteden beri İslâm toplumlarında etkisini göstermiş ve toplumsal hayatta silinmesi zor, kalıcı izler bırakmıştır. Bu, aynı zamanda Müslüman toplumların siyasi ve ekonomik alandaki bağımsızlığına karşı tehdit anlamına da gelmektedir.⁷²

Zemmedilmiş dünya tasavvuru, özellikle İsrailiyyata dayalı rivayetler kanalıyla Kur'ân ve hadis yorumlarına girmiş, anlam değişimine uğrayan dünya kavramı yeni bir zihniyetin teşekkülüne hizmet edecek düzeyde bir boyut kazanmıştır. Olumsuz bir anlam yüklenen dünya kavramı, Allah'ın en güzel bir şekilde yarattığı dünyanın kendisi değil, dünyada insanın yaşadığı hayatın niteliği olabilir. Dünya hayatı ve metânın yerilmesi, onun, amacı dışında kullanılmasından dolayıdır.⁷³

Âhiretsiz bir dünya düşünülmemeyeceği gibi, dünyasız âhiretin düşünülmesi de mümkün değildir. Dünya ve âhiret ikilemi birbirinden ayrılmaz unsurlardır. Burada dualist bir yaklaşım tarzı söz konusudur. Biri olmadan diğerrinin bir anlamı yoktur. Dünya ve dünya mahna karşı duyulan aşırı hırs ve tamahkarlığın insanı sarhoş ederek maddeye esir edici hale getireceği konusunda bazı uyarılar yapılmıştır. İslâm dini, insanın, dünyayı, maddeyi, parayı, put haline getirerek onun esiri ve kölesi olmayı hiçbir zaman onaylamaz. Paraya, maddeye esir olanlar hadiste kınanmıştır. "Dinâr (Altın), dîrhem (Gümüş), kumaş ve abaya kul olanlar helâk oldular."⁷⁴ Maddenin köleleştirdiği bir insanın topluma vereceği fazla bir şeyi yoktur. Bu noktada bazı âyet ve hadisler, insanı

64 el-Mutteki, Alaüddin Ali b. Hüsâmüddin, *Kenzu'l-Ummâl*, Müesssetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, III, 189.

65 el-Mutteki, *age.*, III, 197. Suyûti, bu rivayeti zayıf olarak telakki eder. Bk., Suyûti, *Câmiu's-Sağîr*, thk., Abdullâh Muhammed ed-Dervîş, Dimeşk, 1996, II, 896.

66 Elbâni, *age.*, I, 106.

67 Elbâni, *age.*, I, 105.

68 Sağâni, *age.*, sh., 96.

69 Alıyyü'l-Kârî, *Esrâru'l-Merfûa*, sh., 222.

70 İbnü'l-Cevzi, *age.*, III, 136; Suyûti, *el-Leâlu'l-Mesnûa' fî'l-Ehâdisi'l-Mevzûa*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, II, 270; Elbâni, *age.*, II, 218.

71 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 226.

72 Güner, *age.*, sh., 214.

73 Altıntaş, *age.*, sh., 121, 131, 143.

74 Buhârî, *Rikâk*, 10. Ayrıca bk., Buhârî, *Cihâd*, 70; İbn Mâce, *Zühd*, 8.

bu hataya düşmemesi için uyarmakta ve ikaz etmektedir: "Biliniz ki, dünya hayatı sadece bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda bir övünme vesilesi, mal ve evlatların çoğalmasından ibârettir."⁷⁵ "Dünya tatlı, göz kamaştırıcı ve çekicidir. Allah onu sizin kullanmanıza verecek ve nasıl davranacağınıza bakacaktır. Dünyaya aldanmaktan sakının."⁷⁶ "Benden sonra size dünya nimetlerinin ve ziynetlerinin açılmasından (gönlünüzü onlara kaptırmanızdan) korkuyorum."⁷⁷

Kısaca diyebiliriz ki, kötümser bir dünya görüşünün oluşumunda birçok etkenden bahsetmek mümkündür. Bu etkelerin başında, İslâm toplumlarında özgürlük alanlarının kısıtlanmasına ek olarak, İsrailiyat kanalıyla Kur'ân ve hadis yorumlarına sızan Hristiyanlığın lânetlenmiş dünya tasavvuru gelmektedir. Ayrıca dünyayı yeren/olumsuzlayan bazı zayıf ve uydurma rivayetlerin etkisi de söz konusudur.⁷⁸

V- Fakirliğin Üstün (fazilet) Olduğunu Öngören Söylem

Hz. Peygamber'in hayatını fakirlik ve zenginlik açısından tetkik ettiğimizde, hayatının tek düze olmadığını, bazı dönemler fakirlik içerisinde, bazı dönemlerde ise varlıklı olduğunu ve belli düzeyde mal varlığına sahip olduğunu görmekteyiz. Çok sık olarak camilerimizde vaaz ve hutbelerde Hz. Peygamber'in hayatının belli bir kesiti baz alınarak sürekli fakir, yoksul bir hayat yaşadığı, açıklıktan karnına taş bağladığı söyleminin yaygın olduğu görülmektedir. Bu tür görüşler halka yönelik yazılmış eserlerde de çok yaygın olarak yer almaktadır. Halbuki bu konuda gerçekçi bir yaklaşımla konuyu analiz eden Kurtubi (ö.671/1273), Hz. Peygamber'in fakirlik ve zenginlikle olan ilişkisini üç safhada değerlendirmektedir: 1)- Fakirlik safhası (İlk zamanlar fakir olup, sabır ve tahammül gösterdiği dönemler). 2)- Zenginlik safhası. Fetihler yoluyla elde edilen menkul ve gayr-i menkuller sayesinde ulaşılan maddi refah seviyesi. Bu safhada Hz. Peygamber, etrafındaki ihtiyaç sahiplerini de hiç unutmamış, onları da bu imkânlardan yararlandırmıştır. 3)- Başkasına muhtaç olmayacak (orta hal) seviyede bulunduğu safhadır ki, Hz. Peygamber bu hal üzere vefat etmiştir.⁷⁹ Kâdi İyâd da (ö.544/1149) Hz. Peygamber'in maddi yönden iyi olduğu dönemleri kastederek şöyle der: "Oysa o, fakir değildi. Birçok yerler fethedilmiş, ganimetlere kavuşmuştu. Hatta veda haccında yüz deve kurban etmişti."⁸⁰

Fakirliğin fazileti, üstünlüğü, fakirliğin kişinin âhireti açısından daha güvenilir bir yol olduğu, zenginliğin risklerinin daha fazla olacağı, insanı yoldan çıkaracağı söylemi, ve bundan dolayı zenginliğe karşı uzak durulmasının dini

75 Hadid, 57/20.

76 Müslim, Zikr, 99. Ayrıca bk. Tirmizî, Fiten, 26; İbn Mâce, 19.

77 Buhârî, Zekât, 47, Cihâd, 37; Müslim, Zekât, 121-123.

78 Altıntaş, *age.*, sh., 157-158.

79 Bk., İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Dimeşk, 1997, XI, 331.

80 Kâdi İyâd, *Şifâ-i Şerif*, terc., N.Erdoğan-H.S. Erdoğan, Çile Yay., İst., 1980, sh., 114.

bir vecibe olduğu gibi bazı anlayış ve görüşler söz konusudur. Bu düşünce-
de olanlar, fakirliğin Allah'a yakınlaşmayı, kalbi ve düşünceyi âhiret âlemine
yöneltmeyi sağlayan bir nimet olduğu görüşündedirler. "Bir lokma, bir hurka"
fikrini felsefeleştiren söz konusu kimseler, fakirliği kutsal bir olgu olarak gör-
müşler ve göstermişlerdir. Kendileri dünyadan el etek çekip zahidâne, süfiyane
veya mistikvâri yaşadıkları gibi, bazı halk kesimlerine de fakirliği sevdirmeye
çalışmışlardır. Neticede tembel, tevekkülcü, teslimiyetçi, kaderci bir anlayışı
yaygınlaştırmışlardır. Tabii olarak bu tür insanlar, fakirliği bir problem olarak
görüp çözüm yollarını aramamışlardır.⁸¹

Tarihi süreç içerisinde fakirliğin zenginlikten üstün olduğunu savunan gö-
rüşler ortaya çıkmıştır. Özellikle mutasavvıflar, bu görüşü yaygın olarak kabul
etmişlerdir.⁸² İbn Hacer, "Süfilerin cumhuru bu görüştedir." diyerek bu gerçeği
dile getirmektedir.⁸³ Fakirliğin faziletini/üstünlüğünü savunan âlimler ara-
sında Gazali, Serahsî, Aliyyü'l-Kârî⁸⁴, Ebu'l-Leys es-Semerkandî⁸⁵, Taşkoprü-
lüzâde⁸⁶ gibi şahsiyetleri zikredebiliriz. Fakirliğin üstünlüğünü savunan ünlü
fakih Serahsî, "Mebûd" isimli eserinin "kesb" bölümünde fakirlik ve zenginlik
tartışmalarına geniş bir şekilde yer ayırarak "sabreden fakir, şükreden zengin-
den üstündür" görüşünü savunurken bazı âyet ve hadisleri delil olarak kullan-
maktadır. Delil olarak getirdiği bazı hadislerin mevzû oldukları da dikkatimizi
çekmektedir. Örneğin, "Tüm kötülüklerin anası dünya sevgisidir." şeklinde
nakledilen mevzu rivayete sürekli yer verilmektedir. Serahsî burada fakirliği
âdeta şımarmama ve haddi aşmama açısından bir emniyet sibobu olarak gör-
mekte, zenginliği de çok riskli bir olgu olarak değerlendirmektedir.⁸⁷

Gazzâlî, "İhyâ" isimli eserinde fakirliğin meziyetlerinden ve faziletlerin-
den uzun uzadıya bahsetmekte, pek çok zayıf ve mevzû hadise de yer vere-
rek fakirliğe karşı meyletmektedir. Gazali mezkur eserinde "fakirliğin mutlak
olarak üstünlüğü" ve "fakirin zengine karşı üstünlüğü" şeklinde açmış oldu-
ğu bâblarda konuyu işlemektedir. Koymuş olduğu başlıklardan onun hangi
görüşte olduğunu rahatlıkla anlamak mümkündür.⁸⁸ Kitmyâ-yı Saâdet isimli
eserinde de "fakirliğin üstünlüğü", "sabreden fakir, şükreden zenginden üs-
tündür." şeklinde yer alan başlıklarla sahip olduğu görüşü daha net olarak

81 Sabri Hizmetli, "Fakirlik ve Tabii Sebepleri" (tebliğ), Dayanışma Dünyasındaki Yerimiz, Derle-
yen: İbrahim Ateş, Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı Kültür Yay., Ank., 1995, sh., 32.

82 Bk., İbn Hacer el-Askalânî, age., XI, 332; Aliyyü'l-Kârî, *Mürkâtü'l-Mefââtih*, (thk., S.M. Cemil At-
târ), Beyrut. 1994, IX, 16.

83 İbn Hacer, age., XI, 332.

84 Aliyyü'l-Kârî, age., IX, 99.

85 Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim, *Bostânü'l-Ârifin (Âriflerin Bağı)*, terc.,
Abdülkadir Akçipek, (Tenbihü'l-Gâfilin ile beraber), Bedir Yay., İst., 1974, sh., 825-828.

86 Taşkoprülüzâde, Ahmet b. Mustafa, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, (terc., Kemal Efendi, sad., Mümin Çevik),
Üçdal Neşr., İst., 1975, II, 1294-1296.

87 Serahsî Ebü Bekir Muhammed b. Ahmed, , *Kitâbu'l-Mebûd*, Çağrı Yay., İst., 1983, XXX, 252-
253.

88 Bk., Gazzalî, *İhyâü Ulûmü'd-Dîn, Dâru'l-Ma'rîfe*, Beyrut, trs., III, 264, IV, 193, 201.

izhar etmektedir. Bu eserinde “Doğrusu, sabreden fakir, şükreden zenginden üstündür.” diyerek görüşünü açıklamaktadır.⁸⁹ Tasavvuf ehlerinden Hucvirî de (ö.470/1077) bu konuda şöyle der: “Bütün şeyhler ve halkın da pek çoğu, fakirliği zenginliğe üstün tutarlar. Çünkü Kur’ân ve hadis onun üstünlüğünü anlatır. Ümmetin ekseriyeti bu hususta ittifak etmişlerdir.”⁹⁰ Halbuki, bizzat dünya ve malın kendisi kötü olsaydı, Hz. Peygamber’in arkadaşlarından hatırı sayılır zenginler çıkar mıydı? Daha önemlisi, bu kişiler cennetle müjdelendir miydi?⁹¹ İslam toplumunun ilk zamanlardaki gelişme ve genişleme başarısı bir anlamda zenginler sayesinde sağlanmıştır.⁹² Fakirliği övücü, zenginliği yeric mahiyette gelen bazı hadislerin yapılan ilmi araştırmalar neticesinde sağlam olmadığı ortaya çıkmaktadır.⁹³ Dünyayı zem eden, fakirliği öven, zenginliği yeren uydurma rivayetler, bu konularla ilgili kıssa ve hikâyelerin yaygın olması, zihinlerde yanlış telakkilerin/söylemlerin oluşmasına yol açmıştır. Fakirlikle ilgili âyet ve hadisler incelendiğinde âyet ve hadislerde kullanılan fakirlik kelimesi çoğunlukla maddi fakirlik manasında görülmektedir.⁹⁴

Mutlak manada fakirlik ve zenginlik tek başına bir değer değildir. İslâm dini, fakirliği hiçbir şekilde kutsamaz, fazilet olarak kabul etmez, onu sıkıntı, sefâlet ve ızdırap olarak görür, ondan kurtulmanın gerekliliği üzerinde durur. Ancak geçmişte olduğu gibi günümüzde de İslâm dininin bu yönünü yanlış anlayan bazı kişiler, fakirliği üstün bir değer olarak kabul etmiş ve bunun neticesinde çalışmaya, dünyaya, zenginliğe menfi bakan bir söylem ortaya çıkmıştır. Halbuki İslâm dini, mensuplarının sıkıntı, ızdırap ve sefâlet içerisinde yaşamalarını öngörmediği gibi, maddenin karşısında manevî dinamiklerini kaybedip köleleşen insan tipini de onaylamaz. Dolayısıyla ne din adına dünyanın dışlanması, ne de dünya adına dinin dışlanması söz konusudur. Her iki anlayış tarzı, Hz. Peygamber’in dinamik ve aktif yaşantısına aykırılık arz etmektedir.

Fakirliğin faziletini savunanlar, genel olarak şu uydurma rivayete çok sık olarak yer vermektedirler: “Fakirlik benim övünç vesilemdir, ben onunla övünürüm.”⁹⁵ Fakirlik âdeta cennetle irtibatlandırılarak fakirlerin, cennete en hızlı bir şekilde gideceği ifade edilir. “Fakirlerle birlikte oturup kalkmak tevâzudan-

89 Bk., Gazzali, *Kimya-ı Saâdet*, sh., 516, 518.

90 Hucvirî, *Halkikat Bîlgisi (Keşfu'l-Mahcûb)*, (haz., Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İst., 1982, sh., 104.

91 Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren, Konya, 2001, sh., 373.

92 Adem Efe, “Hz. Peygamber ve İslâm’ın Dünya Karşısındaki Tutumu”, VI. Kutlu Doğum Sempozyumu, SDÜİF, Isparta, 2003, sh., 94..

93 Bk., Hasan İbik, *Zenginlik ve Fakirlikle İlgili Hadislerin Hadis Tenkidleri Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), AÜSBE., Ank., 2001; Ahmed Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, DVY., Ank., 2000, sh., 399-403.

94 Güner, *age.*, sh., 203. Örneğin manevî zenginliği dile getiren bir hadiste “Gerçek zenginlik, mal çokluğu ile değil, gönül tokluğu ile dir.” şeklinde buyurulmuştur. Buhârî, Rikâk, 15; Müslim, Zekât, 120; Tirmizî, Zühd, 40; İbn Mâce, Zühd, 9.

95 Aliyyü'l-Kârî, *Esrârü'l-Merfûa*, sh., 254; Derviş el-Hût, *age.*, sh., 302; Aclûnî, *age.*, II, 87.

*dur ve üstün bir cihaddır.*⁹⁶“Fakirlerle birlikte bir toplum olun, çünkü kıyâmette onların devleti olacaktır.”⁹⁷“Her şeyin anahtarı vardır. Cennet’in anahtarı saburlu fakir ve miskinleri sevmektir. Onlar kıyâmet gününde Allah ile beraber olacaklardır.”⁹⁸ Zengin ile fakirin arasını açmaya yönelik uydurma bir haber de şöyledir: “Allah zengine zengin olduğu için tevâzu gösteren fakire lânet eder ve o kişinin dininin üçte biri gider.”⁹⁹ Bu uydurmalarda da fakirlerin ön planda olduğu, fazilet ve üstünlüğün onlara ait olduğu zikredilmektedir. “Bu ümmetin en hayırlıları fakir olanlardır. En süratli bir şekilde cennete yerleşecek olanları da zayıf (fakir) olanlardır.”¹⁰⁰ Cennetin anahtarları âdeta onlara aitmiş gibi bir ifade kullanılmaktadır: “Her bir ümmet için anahtar vardır. Cennetin anahtarları, miskin ve fakirlerdedir. Onlar kıyâmet gününde Allah ile beraberdir.”¹⁰¹ Neticede fazilet fakirlikte olunca geriye onun elde edilmesi ve ona ulaşılması için duâ ve temenni kalıyor. “Ey Allahum! beni miskin olarak yaşat, miskin olarak canımı al ve beni miskinler zümresinde dâirle.”¹⁰² Yusuf el Kardâvî fakirlik problemiyle ilgili olarak yazmış olduğu eserde şu yorumu yapar: “Fakirliğin medhi hususunda ne bir âyet-i kerime, ne de bir hadis-i şerif mevcuttur. Dünya hayatında zâhidliği beğenme sadedinde vârid olan hadisler, fakirliğin medhi demek değildir. Çünkü zühd, zühd yapılacak bir şeye mâlikiyeti, mevcudiyetini icabettirir. Hakiki zâhid dünyaya sahib olup da elinde tutan, fakat kalbine koymayandır. İslâm, zenginliği Allah’ın lutfettiği ve şükürünü istediği bir nimet; fakirliği de bir zorluk, belki ondan Allah’a sığınmak gereken bir musibet sayar ve kurtuluş için de muhtelif çâreler vazeder.”¹⁰³ Bu konuda eser yazan İbn Kayyim el-Cevziyye, âyet ve sahih hadislerden fakirliğin üstünlüğüne dair bir görüş çıkarmanın mümkün olmadığını, konuyla ilgili delil olarak kabul edilen hadisler arasında zayıf ve mevzu hadislerin çok olduğunu, ancak bu görüşte olanlar, nasları zorlayarak ve mevzû rivâyetlere de yer vererek fakirliğin üstün olduğu görüşüne kendilerini kaptırdıklarını ifade etmektedir.¹⁰⁴

Hz. Peygamber, zenginliğin aleyhinde olsaydı, o toplumun en varlıklı ve zengin hanımı olan Hz. Hatice ile evlenmez, kendisine fakir bir hanım arardı. Aynı zamanda O, zenginliğin aleyhinde olsaydı herkesin fakir olmasını ister ve böylece sahabe arasında zengin hiçbir kimse bulunmazdı. Ancak Hz. Peygamber’in bazı âyetlerde olduğu gibi dünyanın bazı özelliklerini, çekicili-

96 Aclûnî, *age.*, I, 329.

97 İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menârü'l-Münîf*, (thk., Abdülfettah Ebü Gude), Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhîre, trs., sh., 140.

98 İbn Arrak, *Tenzîhu’ş-Şerâti’l-Merfûa*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1981, II, 286.

99 İbn Arrak, *age.*, II, 287. Ayrıca bk. Şevkânî, *age.*, sh., 239; Aclûnî, *age.*, II, 242.

100 Elbânî, *age.*, II, 40.

101 İbnü’l-Cevzî, *age.*, III, 141; Dervîş el-Hût, *age.*, sh., 181; Elbânî, *age.*, III, 370.

102 İbnü’l-Cevzî, *age.*, III, 141-142; Suyûtî, *el-Leâliu’l-Mesnûa*, II, 375; Tirmizî, Zühd, 37; İbn Mâce, Zühd, 7. İbn Hacer, bu hadisi zayıf olarak telakki etmiştir. Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *age.*, XI, 331.

103 Yusuf el-Kardâvî, *Fakirlik Problemi Karşısında İslâm*, (terc. Abdülvahhab Öztürk), Nur Yay., Ank., 1975, sh., 19.

104 Bk., İbn Kayyim el-Cevziyye, *Sabredenler ve Şükredenler*, sh., 192 vd..

ğini ve bu bağlamda müminlerin dikkatli olması gerektiği üzerinde vurgular yapmaktadır. Bu çerçevede yorumlanması gereken bu tür hadislerle de birkaç örnek vermek istiyoruz: "Dünya tatlı, göz kamaştırıcı ve çekicidir. Allah sizi dünyaya halife kılmıştır. Orada nasıl davranacağınıza bakacaktır. Dünyaya aldanmaktan sakının, kadınlara kapılmaktan korunun."¹⁰⁵ "Benden sonra size dünya nimetlerinin ve ziynetlerinin açılmasından (gönlünüzü onlara kaptırmanızdan) korkuyorum."¹⁰⁶ "Şüphesiz her ümmetin bir fitnesi vardır, ümmetimin fitnesi (imtihan vesilesi) de maldır."¹⁰⁷ "Allahım! Gerçek hayat sadece âhret hayatıdır."¹⁰⁸

VI- Çalışma Hayatıyla Doğrudan İlgili ve Anlam Kaymasına Uğrayan Bazı Kavramlar Üzerine Tahliller

Bir toplumda çalışma hayatının olumlu bir şekilde yürümesi için kutsal kabul edilen ve inanılan dini söylemler içerisinde çalışmaya yönelik olumsuzlukların olmaması şarttır. Tarihi süreç içerisinde oluşan bazı olumsuz söylem ve anlayışlar, günümüz çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu olumsuz etkenler arasında özünü kaybederek anlam kaymasına uğramış ve çalışma hayatıyla doğrudan ilişkili bazı kavramların değişik yorumlanması, farklı algılanması yer almaktadır. Bunlar arasında tevekkül, kanaat, riyazet, fakirlik ve zühd kavramları zikredilebilir. Bu anlamlarıyla bu konular, İslamî eserlerde, özellikle de halka yönelik yazılmış eserlerde yer almakta ve bu kavramlar kendi öz manalarının dışında tanımlanarak âyet ve sahih hadislerle aykırılık arz etmektedir. Bu tür yanlış anlayışlar, aykırı söylemler, kişilerin müteşebbislik, üreticilik ruhunu köreltmekte ve zenginliğe karşı uzak durulmasına sebep olmakla beraber kişiyi ve toplumları pasif bir hayatın içerisine sürüklemektedir. Anlam kaymasına uğramış ve özünü kaybetmiş olan kavramlar ya doğrudan ya da dolaylı olarak tembellik anlayışına/alışkanlığına, fakirliğe ve cehalete neden olmakta veya zemin hazırlamaktadır.

"Zamanla yanlış yorumlanır hale gelmiş olan tevekkül anlayışının neticesinde, İslâm çevrelerinde hem kader kavramı, hem de kadere tevekkül ve sabır kavramları, ferdi irâdenin rolünü sifra indirecek kadar kesin bir ilâhî takdir çizgisine pasif bir şekilde itaat olarak anlaşılır hale gelmiştir."¹⁰⁹ Müslüman zihniyetin, kader ve tevekkülü yanlış telakki etmesi yüzünden, sosyal hayatın her alanında bir uyumsuzluğa düşülmüş ve bu durum gitgide ahlâkî alanda bir bozulmuşluğu da beraberinde getirmiştir.¹¹⁰ Bu anlayış nedeniyle dünya

105 Müslim, Zikir. 99. Ayrıca bk. Tirmizî, Fiten. 26; İbn Mâce. 19.

106 Buhârî. Zekât. 47, Cihâd, 37; Müslim, Zekât, 121-123.

107 Tirmizî, Zühd. 26.

108 Buhârî, Rükak. 1, Cihâd, 33, 110, Menâkubu'l-Ensâr. 9, Megazi, 29; Müslim, Cihâd, 126.

109 Âmiran Kurtkan. *Đin sosyolojisi*, Filiz Kitabevi. İst.. 1987. sh.. 253.

110 Ramazan Altıntaş. "Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri". Dini Araştırmalar, c.3. sayı: 7, Ankara 2000. sh.. 114.

olumsuzlanarak toplum tembelleğe itilmektedir.¹¹¹ Bir mümin tevekkül anlayışında, ne kendi kişisel eylemlerini cebir içerisinde mütalaa etmeli ve ne de Allah'ı devre dışı bırakarak eylemlerini mutlaklaştırmalıdır.¹¹² Bazı mutasavvıfların, sebepleri, tedbirleri terk etme şeklindeki tevekkül anlayışları da yanlış tevekkül anlayışının oluşmasına belli ölçüde sebep olmuştur diyebiliriz.¹¹³

Serahsî, çalışmayı tevekküle aykırı gören ve daha da ileri giderek kazanç ile meşgul olmanın haram olduğu görüşünde olan bazı tasavvuf ehlinin olduğunu söyler.¹¹⁴ O, bu görüşün yanlışlığını âyet ve hadislerden deliller getirerek ispatlamaktadır.¹¹⁵ Tarih içerisinde tedavi olmayı dahi tevekküle aykırı görenler olmuştur. Bunu azimet bábında ele alarak böyle bir anlayış sergilenmiştir.¹¹⁶ Yanlış anlaşılabilir tevekkül, zannedildiği gibi insan ve toplumu yükselten ve geliştiren sebeplerin yani her türlü gayret, çalışma, kazanç ve tedbirin terk edilmesi demek değildir. Tevekkül, bu düşüncenin tamamen aksine insan ve toplumu huzura erdiren ve yücelten sebeplerin hepsine başvurmak ve bu yönde kullanılmadık hiçbir imkan ve güç bırakmamaktır. Tevekkül; son imkanını ortaya koymuş olan bir insanın, yapacağı hiçbir şeyin kalmadığı inancı ile emek ve işinin sonunu Allah'a bırakmasıdır.¹¹⁷

Yanlış tevekkül anlayışının oluşmasında etken olan unsurlardan birisi de bazı mezhep anlayışlarıdır. Örneğin, Cebriye'nin kader anlayışı, tevekkül anlayışını olumsuz yönde etkileyerek; çalışmak yerine miskinlik, hareket yerine atalet, dîni bir yaşam tarzı ve telakki biçimi olup çıkmıştır. Muaviye ve kimi Emevî halifeleri, yaptıkları olumsuz icraatları halka kabul ettirebilmeleri için cebriye fikrini yaymaya çalışmışlardır. Emevîler döneminde yönetimin siyasi baskısından dolayı insanların zühde sığınmaları, zamanla yazgıca bir tevekkül anlayışını benimsemelerine de yol açmıştır. Çünkü zühde dayalı ruhânî hayat, bir yanılla da cebriyeciliği beslemiştir.¹¹⁸ Cebriyeci tevekkül anlayışının toplumun zihin dünyasında ve sosyal hayatta benimsenmesinde siyasi iktidarların rolü kadar, tabiatı cebriyeci karakteri benimsemeğe çok elverişli ve yatkın olan hatta örtüşen kimi sūfî şahsiyetlerin de paylarını unutmamak

111 Altıntaş, *age.*, sh., 64.

112 Altıntaş, *agm.*, sh., 116.

113 Bk., Kuşeyrî, Ebû Kâsım Abdülkerim b. Havâzin, *Kuşeyrî Risâlesi*, Dergah Yay., Haz. Süleyman Uludağ, 2. bsk., İst., 1981, sh., 304; İbnü'l Cevzi, *Telbis*, sh., 183; Fîrûzâbâdi Muhammed b. Ya'kûb, *Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Aziz*, (thk., Abdülalim et-Tahâvî), Beyrut, trs., V, 268; İsmail Ankaravî, *Mühâcu'l-Fukara (Fakirlerin Yolu)*, terc., Saadetin Ekici, İnsan Yay., İst., 1996, sh., 25-256. Erzurumlu İbrahim Hakkı, tevekkülle ilgili vermiş olduğu tanımlar arasında "tedbiri bırakıp takdire ulaşmaktır." şeklindeki tanımları da vermektedir. Bk., Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, sad., Faruk Meyan, İst., 1980, sh., 549.

114 Bk. Serahsî, *age.*, XXX, 247. Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzi, *Telbisü İblis*, Mısır, 1368, sh., 281.

115 Serahsî, *age.*, XXX, 247-249.

116 Bk., Gazâlî, *age.*, IV, 445-448; Tahanevî, Muhammed b. Ali, *Mevsûatü Keşşâfi İstilahâtü'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk., Ali Dehrûc, Beyrut, 1996, I, 533; İbnü'l-Cevzi, *Telbis*, sh., 287.

117 Celal Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları*, Şamil Yay., İst., 1984, sh., 151. Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzi, *Telbis*, sh., 184, 278, 281.

118 Altıntaş, *agm.*, sh., 118-120.

gerekmektedir. Tasavvuf kitapları böylesi yazgıcı tevekkül anlayışını benimseyen ve bunu bir dîni öğreti biçimi olarak sunan sûfilerin menkabe ve görüşleriyle doludur.¹¹⁹ İlk sûfilerde ortaya çıkan bu cebriyecî karakteri tasavvuf tarihi boyunca ister bireysel, isterse kurumlaşmış düzeyde olsun bütün tasavvuf mekteplerinde görmemiz mümkündür.¹²⁰ Bazı mistik, sûfi ve zâhidâne yaşantı içinde olanlar, yoksulluğu insanlığın kaderi olarak görerek, boyun eğilmesi görüşündedirler. Onlar böylelikle Cebircî bir felsefe ortaya çıkarmışlardır.¹²¹ Bazı tasavvuf ehli, mal ve servet biriktirmeyi hoş karşılamamış, bir gün dahi biriktirmeyi tevekküle aykırı görmüşlerdir.¹²² Bu anlayışıyla sûfi kesim zayıf ve uydurma rivayetlerden destek alarak, İslâm'ın aktif iradeci tevekkül anlayışını bir kenara bırakıp pasif bir teslimiyetçi anlayışı savunmuş, ekonomik hayatı canlandırmak için sarf edilen emek yerine yoksulluk söylemini tercih ederek toplumu derinden etkilemiş ve silinmesi zor, kalıcı izler bırakmıştır.¹²³

Bu yanlış tevekkül anlayışları karşısında bu söylemleri eleştiren âlimler de olmuştur. Örneğin, çağdaş âlimlerden Elmalılı Hamdi Yazır da toplumda tevekkülü yanlış anlayanların bulunduğunu, bu yüzden yapılması gereken vazifelerin aksatıldığını, kendilerinin yapmadıklarını Allah'tan beklediklerini, dolayısıyla tevekkülün çalışmadan neticenin Allah'tan beklenilmesi olmadığını ifade ederek bu kişilerin anlayışını tenkit eder.¹²⁴ Ahmet Hamdi Akseki de yanlış tevekkül anlayışını örnekler vererek tenkit etmiş ve doğru tevekkül anlayışını ikame etmeye çalışmıştır.¹²⁵ Mehmet Âkif Ersoy ((ö.1873/1936), *Safahat*'ında (Vâiz Kürsüde) İslâm dünyasında ve Türkiyede yanlış tevekkül anlayışları ve tembellik üzerinde uzun uzadıya durmakta, geri kalmışlığın sebebi olarak görmekte ve bu olumsuz anlayışları/söylemleri çok ağır bir dille eleştirmektedir.¹²⁶ Kendisi bizzat çalışıp çabalayan ve insanlara çalışmayı emreden Hz. Peygamber'den asırlar sonra onun getirdiğinin dışında bir zihniyet oluşmuş ve bu zihniyet İslâm dünyasının geri kalmasında en önemli rolü oynamıştır. Sebeplere başvurmadan tevekkül, rızık peşinde koşmadan kanaat anlayışları yerleşmiştir. Böylece kapitalizm gelişirken İslâm dünyası, teknolojik gelişmeyi besleyecek bir bilgi ve zihniyet altyapısından mahrum kalmıştır.¹²⁷

Yanlış anlaşılın kavramlardan birisi de kanaattir. Örneğin bazı kişiler, kanaatin az mal ile yetinmek olduğunu, fazla kazanmanın kanaate aykırı oldu-

119 Bk., Kuşeyri, *age.*, sh., 302-313.

120 Altıntaş, *agm.*, sh.,120.

121 Sabri Hizmetli, "Eğitim Sektörünün Yoksulluğu Önlemedeki Rolü" (tebliğ), Cumhuriyet Döneminde Yoksullukla Mücadele Yolunda Yapılan Çalışmalar, (Derleyen: İbrahim Ateş), Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı Kültür Yay., Ank., 1999, sh., 105.

122 İbnü'l-Cevzî, *Telbis*, sh., 182.

123 Güner, *age.*, sh., 221.

124 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İst., trs., IV, 2566-2567.

125 Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak İlmî ve İslâm Ahlakı*, Nur Yay., 3. bsk., Ank., 1979, sh., 79-80.

126 M. Âkif Ersoy, *Safahat*, İst., 1977, sh. 268-369. Ayrıca benzer görüşleri için bk. *age.*, 270-274.

127 Ahmet Tabakoğlu, *İslâm ve Ekonomik Hayat*, DİBY., 2.bsk., Ank., 1996, sh., 16.

ğunu, dolayısıyla çalışmaların belli bir yerde durdurulması gereğini "kanaat" olarak zannederler. İslâm'da yeri olmayan bu ve benzeri bir kanaat anlayışı, yanlış tevekkül anlayışında olduğu gibi, toplumun yükselmesine, ilerlemesine ve gelişmesine engel teşkil eder. Anlam kaymasına uğrayan kanaat kavramı, tevekkül kavramıyla ilişkili olup, insandaki aşırılıkları ve ihtirasları dizginleyen bir olgudur. Kanaatin zühd ve tevekkül ile yakın bir ilişkisi var ise de kavram olarak onlardan farklı bir konuma sahiptir¹²⁸ Kanâat, ne olursa olsun her hale rıza göstermek şeklinde benimsenmektedir.¹²⁹ Kanaatte esas olan, kişinin tutumlu, tokgözlü ve gönlünün zengin olmasıdır.¹³⁰ Kanaat; eline geçene geçinebilmektir, yetinmek değil! Kanaat; çalışıp çabalayarak bütün cehdini sarfettikten sonra, eline geçene râzı olmaktır.¹³¹ Kanaat, başkalarını kazançlarından mahrum etmeme ahlâkıdır. İnsanda çalışma ahlâkını öldüren bir duygu veya ahlâk biçimi haline gelmemelidir. Kanaat, hiç çalışmadan atâleti tercih etmek değil, başkalarının kazancına göz dikmeden bireysel irade sonucu elde ettiğimiz kazançlarla yetinme halidir. Bizde çoğu zaman kanaat ve tevekkül kavramları teslimiyetçi zihniyet tarzı olarak yorumlanır.¹³² Kanaat, gereken çalışmaları yerine getirdikten sonra ele geçene razı olmaktır. Çok çalışıp az veya çok ele ne geçerse, ona razı olmaktır. Çünkü çalışmak, bir tedbir ve kazancın bir sebebidir. Bizim vazifemiz, gücümüzün yettiği kadar çalışmaktır. Yoksa bizim enerjimizin yarısını veya üçte, dörtte, beşte birini sarf edip, hepsini harcamış gibi karşılık beklememiz veya onunla yetinmemiz, kanaat sayılmaz.¹³³

Pek çok konuyla özellikle çalışma hayatıyla ilintili olan "zühd" kavramı da anlam kaymasına uğrayan kavramlardan birisidir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm topraklarının kısa sürede genişlemesi, ganimetlerin artması, müslümanların giderek Allah'ı ve âhireti unutup dünyaya daha çok meyletmelerine sebep olmuştur. Diğer taraftan Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde başlayıp, Emeviler devrinde daha da artan iç kargaşa ve huzursuzluklar da birçok kimseyi zühd hayatına itmiştir.¹³⁴ Toplumun iktisadi yapısının güçlenmesinden sonra dünyaya ve dünyevi nimetlere karşı oluşan aşırı rağbet karşısında bir tepki olarak zühd hareketi ortaya çıkmıştır. Bu dönem hicri II. asrın ortalarına kadar devam eder.¹³⁵ Bu dönemlerde ortaya çıkan zühd hareketi, toplumdaki gidişatı beğenmeyip bundan dolayı arzu ve isteklerini asgariye

128 Celal Yeniceri, *age.*, sh., 154.

129 Naim Erdoğan, *İslam'da Ekonomik Düzen ve Fakirlik Sorunu*, Emel Matbaacılık, Ank., trs., sh., 6, 8.

130 Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, (terc., M. Erdoğan), İz Yay., İst., 1994, II, 262.

131 Mahir İz, *Tasavvuf*, sh., 136-137. Kelimeyle ilgili bk., Cürcânî, *age.*, sh., 120; Râgb el-İsfehânî, *age.*, sh., 413.

132 Altıntaş, *agm.*, sh., 127.

133 Mahir İz, *Din ve Cemiyet*, İrfan Yay., İst., 1973, sh., 147. *Tasavvuf*, TÜRDAV, 3. bsk., trs., sh., 136-137.

134 Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Yay., İst., 1998, sh., 271-272.

135 Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 2001, sh., 15.

indirip aza kanaat eden, kendilerini zühde ve mahrumiyete alıştıran kişilerin oluşturduğu bir harekettir. Bu hareket bir nevi beğenilmeyen mevcut gidişata tepki mahiyetinde gelişmiştir.¹³⁶ Başlangıçta bir “zühhd hareketi” olarak beliren bu düşünce, hicri II. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş başkalaşmaya yüz tutmuş, özünde zühdü barındırmakta birlikte, Hind, İran, Yunan ve Hıristiyan kültürlerinin etkisi altına girmiş; bu kültürlerden bir kısım dinî kabuller, felsefi görüşler tasavvufa sirayet etmiştir.¹³⁷

Tasavvuf kurum olarak, zühhd konusuyla ilgili kabullerinde, özellikle “dünyaya tasavvuru” noktasında, Hıristiyanlık kültürünün ağır etkisi altında kalmıştır. Bu konuda birçok İsraili haber ve rivayetlerin tasavvufa geçtiği de bir gerçektir. Zira tasavvuf kitaplarında Hz. Peygamber’in hadisi olarak nakledilen birçok sözün, araştırıldığında Hz. İsa’ya ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Hıristiyanlık’ta dünya, mal ve servet gibi unsurlar bizzat kendileri kötü olup, her türlü olumsuzluğun kaynağı sayılmıştır. Sonuçta asılsız ve gerçek dışı uydurma haberlerin, ilk dönemlerin nezih zühhd anlayışını tahrif ettiği, bozuk zühhd telakkilerinin de, olumsuz etkilediği ve İslâm dünyasının bu alanda geri kalmasına önemli ölçüde sebep olduğu bir gerçektir.¹³⁸ Bu uydurma rivayetler, tasavvufun diğer konularında olduğu gibi, zühhd konusunda da çok miktarda yer almaktadır. Yapılan çalışmalar şunu göstermiştir ki, asılsız haberlerin yoğunlukta olduğu konuların başında zühhd gelmektedir.¹³⁹ Dolayısıyla bu tür rivayetlerin menfi etkilerinin olmaması düşünülemez. Konunun en vahim tarafı da bu konudaki hadislerin sağlam olup-olmaması hususunda hiç titizlik gösterilmemiş olmasıdır.¹⁴⁰

Tasavvuf kaynaklarında mevzu rivayetler baz alınarak tanımı yapılan ve bir açıdan ruhanlığı da çağnştırın zühhd kavramı Kur’an, hadis ve Hz. Peygamber’in sosyal hayattaki hayatıyla bağdaşmamaktadır. Mezkur kaynaklarda birden fazla tanımı yapılan zühhd tariflerinin çoğunda dünyanın terkedilmesi, dünyaya bağlanılmaması, dünyanın malına mülküne önem verilmemesi, dünyanın ve içindekilerin sevilmemesi, Allah’tan gayri şeylere (mâsi-vâya) karşı olumsuz tavır alınması gibi kişiyi dünyadan ve nimetlerinden/imkanlarından uzaklaştırıcı konular yer almaktadır.¹⁴¹

136 İbrahim Sarımsı, *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslâm*, Ekin Yay., 2. bsk., İst., 1997, sh., 49. Ayrıca bk., Tatlı, *age.*, sh., 31.

137 Uysal, *age.*, sh., 411. Ayrıca bk., Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İst., 2985, sh., 95-97; Aşkar, *age.*, sh., 20; Ahmet Yıldırım, *Din, Dünyevileşme ve Zühhd*, Araştırma Yay., Ank., 2005, sh., 46-47.

138 Uysal, *age.*, sh., 370-372. Ayrıca bk. Fazlur Rahman, *İslâm*, (terc. M. Dağ - M. Aydın), Selçuk Yay., İst., 1981, sh., 166-168; Uludağ, *age.*, sh., 183-184.

139 Bk., Uysal, *age.*, sh., 412.

140 Bk., Yusuf el-Kardâvi, *Sünneti Anlamada Yöntem*, sh., 78.

141 Zühhdün değişik tanımlarıyla ilgili geniş bilgi için bk., Ebü Tâlib el-Mekki, *Kütü’l-Kulûb (Kalplerin Azîzi)*, II, 370 vd., terc., Muharrem Tan, İz Yay., İst., 1999; Süleimî, Ebü Abdırrahman, Muhammed b. Huseyin el-Ezdi, *Derecâtü’l-Muâmelât (İşlemlerin Dereceleri)*, Süleimî’nin Risâleleri, sh., 24, terc. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ank., 1981; Kuşeyri, *age.*, sh., 253; Suhreverdi, Ebü Hafs Şihâbüddin Ömer, *Avârifü’l-Meârif (Tasavvufun Esasları)*, haz., H. Kamil

Dünyadan el-etek çekmek anlamında anlaşılan zühd ya da zâhidlik insanın tabiatını aşan vasıflardır. İslâm ise, insanda tabiatını aşan, onu kendisine yabancılaştıran, maddi ve manevi dengeyi birinin lehine bozacak vasıflar geliştirme gayreti içinde değildir. İnsan, maddi ve manevi ihtiyaca yönelik yaratılan bir varlıktır.¹⁴² “Dünyanın imarını günah gören zühd anlayışı” gibi görüşlerin artık tarihe terk edilmesi gerekir. Hz. Peygamber’in yaşantısıyla ve hadisleriyle bağdaşmayan bu tür anlayışlara pek çok İslam âlimi karşı çıkmıştır. Bu yanlış anlayışların ortaya çıkmasında en önemli etkenler Hz. Peygamber’in bir bütünlük içerisinde değerlendirilmemiş olması ve mevzu hadislerin etkili olmasıdır. Halbuki Hz. Peygamber her zaman hayatın merkezinde olmuş ve sosyal hayatta aktif bir rol oynamıştır.

Hz. Peygamber’in hayatından anlıyoruz ki, zühd, mal-mülk edinmemek değil, harama karışmamak ve servetin kulu kölesi olmamak demektir. Hz. Peygamber’in zühd anlayışında, kişinin dünya ile olan ilişkisinin nasıl olacağı anlatılmaktadır. Dünyayı terk etmek, bedene eziyet etmek, sefil bir hayat yaşamak veya evlenmemek diye bir şey söz konusu değildir.¹⁴³ “Zühdle ilgili sahih hadisler, insanın dünyaya dalıp ahireti unutmaya za’afına karşı söylenmiş ifadelerdir. Yoksa müslüman dünyadan el çeksin, fakir olsun, hiç elinde para tutmasın, servet sahibi olmasın, ihtiyacı dışında para kazanmasın şeklinde anlaşılmalıdır. Aksi halde fertleri sadece zaruri ihtiyaçlarını karşılamakla yetinen bir İslâm toplumu ekonomi ve teknoloji açısından dünya milletlerinin gerisine düşer. Dolayısıyla ezilirler, sömürülürler. Bir müslüman ne kadar zengin olursa olsun zâhidane ve tutumlu yaşamalı, servetini diğer müslümanların ve insanlığın hayrına kullanmalıdır. Yanlış zühd anlayışında en büyük tehlikelerden biri, insanların müteşebbislik, üretimcilik ruhunu köreltmesidir.”¹⁴⁴

SONUÇ

Bugün içinde yaşadığımız toplumda gerçek İslâm’ın özünde olmayan bazı dini söylemler, sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik hayatı, özellikle çalışma hayatını olumsuz yönde etkilemekte, ilerlemeye, gelişmeye mani olmaktadır. Bu söylemlerin oluşmasında ve ortaya çıkışında etken olan sebepler arasında zayıf ve mevzu hadislerin önemli ölçüde rol oynadığı bir gerçektir. Dinin özünde ve esasında çalışma hayatını olumsuzlayan bir görüş ve anlayış söz

Yılmaz, İrfan Gündüz, Erkam Yay., İst., 1990, sh., 608-610; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1992, sh., 275; Kara, age., sh., 104-105; Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDVY., Ank., 2000, sh., 374; Mehmet Demirci, “Zâhidlik Nedir, Dünya-Ahîret Dengesi Nasıl Kurulur?”, DEÜİFD., İzmir, 1987, IV, sh., 108.

142 Abdülgaffar Aslan, *Kur’an Ekseninde Fakirlik Problemi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2003, sh., 123.

143 Muhâsibî, bu tür yanlış söylemleri ağır bir dille eleştirmiştir. Bk., Muhâsibî, *er-Riâye*, terc., Şahin Filiz-Hülya Küçük, İnsan Yay., İst., 1998, sh., 534, 539.

144 Salahattin Polat, *Zühd Mad.*, İslâmî Kavramlar, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yay., Ank., 1997, sh., 758.

konusu değildir. Ancak daha sonraki tarihi süreç içerisinde dinin aslından olmadığı halde dine mal edilen ve çalışma hayatını olumsuz etkileyen aykırı bazı söylemler ortaya çıkmıştır. Bu söylemlerin dine ve Müslümanlara belli oranda zararları olmuştur. Hem dinin yanlış anlaşılması gibi bir zararı olması yanında, hem de mensuplarının zihniyetini olumsuz yönde etkilediğinden İslâm dünyasının geri kalmasına da belli oranda etki etmiştir.

Allah katında mükellef olma ve insan olma açısından kadın-erkek ayrımı söz konusu değildir. Erkek ve kadın, toplumu meydana getiren, birbirini tamamlayan bir bütünün iki parçasıdır. Her ikisi de, herhangi bir cinsiyet ayrımına tabi tutulmadan değerli ve sorumlu kişilerdir. Dünya ve içindeki nimetler/imkânlar her ikisine birden lütfedilmiş ve bahşedilmiştir. Her iki dünyada izzet ve saadet içerisinde yaşamaları, gösterecekleri çalışmaya bağlanmıştır. Dolayısıyla her iki dünya çalışılarak kazanılmaktadır. Bunlar İslâm'ın insanın insanca yaşamasını öngördüğü vazgeçilmez evrensel ilkeleridir. İnsanın içerisinde yaşadığı dünya, albenili olarak yaratılmıştır. Bu noktada insan uyarılmaya muhtaçtır.

Dünya ile ilgili âyet ve sahih hadisleri tetkik ettiğimizde bunların bir kısmında dünyanın özelliklerinden, niteliklerinden bahsedilerek bir nevi dünya ve imkanları bizlere tanıtılmakta ve dünya ile olan ilişkilerimizin nasıl olacağı konusunda bilgi verilmektedir. Bir kısmında da dünyanın çekiciliği ve cazibesi karşısında uyarı yapılmakta, firene basılarak bir nevi balans ayarı yapılmaktadır. Dünya süslenmiş bir kadına benzetilerek inanan insanın dünya ile olan ilişkisini ve ayarını dengeli ve iyi yapması için bazı açılardan âyet ve hadisler bazen yerici ve dokunaklı olarak uyarıcı vurgular yapmaktadır. Bu espriyi ve inceliği anlamayanlar, zayıf ve mevzu hadislerin etkisinde kalıp aksi yönde bir anlayış sergileyerek dünyayı olumsuzlayan bir söylem geliştirerek dünyanın kötülendiği, terki gerektiği, dünya için çalışılmasının gereksiz olduğu, dünyanın bayağı bir yer olduğu gibi anlayışlara kapılmaktadır. Halbuki asıl olan insanın dünya ile olan ilişkilerini dengeli, düzgün ve sağlam tutmasıdır. Çünkü bizden İzzet içerisinde onurlu bir hayat yaşanması istenilmektedir.